

ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА АКТИВІЗАЦІЇ МУЗИЧНОГО СПРИЙМАННЯ ДІТЬМИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті розглядається психологічна проблема активізації музичного сприймання дітьми дошкільного віку. Ця проблема, як і раніше, не втратила своєї актуальності та знаходиться в центрі уваги теоретиків і практиків, що займаються науковою діяльністю у сфері дошкільного виховання. Встановлено, що музика має важливе пізнавальне і навчально-виховне значення.

Ключові слова: *особистість, переживання, тенега, емоційна сфера, пізнавальна сфера, вплив музики на психіку, емоційне сприймання музики, індивідуальний розвиток, активізація, вроджені та набуті музичні властивості, музичні здібності, музичний слух.*

Постановка проблеми. Музичне виховання дітей – одна із центральних складових системи естетичного виховання. Завдяки особливостям музики як виду мистецтва, воно відіграє особливу роль у всебічному розвитку дитини – у розвитку її емоційної та пізнавальної сфер, морального становлення і формування творчих якостей особистості.

Особливо цінним є генетичний підхід до музичного сприймання, застосований у працях Г.О. Ільїної, В.К. Білобородової, Н.О. Ветлугіної. Не менш важливе значення мають дослідження Є. Назайкінського [8] про генезу музичного сприймання дітьми дошкільного віку. Дослідження формування музичного сприймання дозволяє нам по-новому оцінити результати, одержані в психофізіології слуху, психології музичного сприймання, в соціальній психології при вивченні сформованих типів музичної діяльності. Зокрема, це праці С.Л. Виготського, Б.М. Теплова, О.М. Леонтєва, Б.В. Асаф'єва, Л.А. Мазеля.

Оскільки сприймання музики є не тільки найважливішим самостійним видом музичної діяльності, але й необхідною складовою всіх інших її видів, його вивчення завжди було одним із головних завдань музичної психології, педагогіки, музикознавства. Музичному сприйманню присвячено багато робіт, що висвітлюють цей процес з різних точок зору. В той же час деякі його аспекти вивчені вкрай недостатньо. До їх числа відноситься становлення музичного сприймання на етапі дошкільного дитинства, зокрема емоційна сфера дітей дошкільного віку у процесі сприймання і художнього відтворення музики, особливості емоційного сприймання музики дітьми дошкільного віку у зв'язку з їх особистісним становленням, їх статево-вікові, суб'єктивні та характерологічно зумовлені особливості емоційного сприймання музики, вікова динаміка цих особливостей. Вивчення музикальності і її складових, психологічних механізмів її формування, вікових і індивідуальних особливостей розвитку – фундаментальний напрямок музичної психології. Значення емоційного сприймання музики як процесу, яке необхідне у будь-якому виді музичної діяльності, і недостатня вивченість його генетичного аспекту роблять вибрану нами проблему дослідження однією із найбільш актуальних в музичній психології.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що проблема сприймання музики збагатилася ґрунтовними теоретичними працями і практичною педагогічною діяльністю. Вагомий внесок у розробку проблеми активізації сприймання музики дітьми дошкільного віку внесла Н. Ветлугіна [3]. З дос-

лідження Б.М. Теплова [9] можна зробити висновок про значення емоційності для сприймання музики дітьми. Він стверджував, що музичне виховання неповноцінне без активізації музичного сприймання.

Музичне виховання у дошкільних закладах закладає основи музичної культури особистості – невід’ємної складової духовної культури.

Музичне сприймання є основним компонентом загальної музичної активізації дошкільника, що розвивається і функціонує у складному взаємозв’язку. Теорія і практика музично-естетичного виховання не може стояти осторонь науково-технічного прогресу. В процесі історичного розвитку суспільства сприймання музики як одного із видів музичної культури не могло залишатися незмінним. Змінюється спосіб життя, сприйняття людьми світу, з’являються нові можливості впливу музики на психіку особистості, тому змінюється і музичне сприйняття дітьми дошкільного віку.

Основою всіх форм залучення дитини до музики, основою музичного виховання загалом є слухання, сприймання музики. Усвідомлення змісту музичного твору і переживання його виразного значення – провідні характеристики повноцінного музичного сприймання.

Сприйняття найпростіших музичних творів – складний процес. Він будується на тому, що він викликає у дитини переживання внаслідок сприйняття музичних образів, створених за допомогою певних музичних засобів, які виступають у комплексності і цілісності форми та змісту.

В музично-виховному процесі найбільш ефективними є організовані форми залучення особистості до цілісного сприймання музичних творів, характерні для всіх вікових груп суспільства. До них відносяться музичні заняття в дошкільних закладах, заняття в музичній школі і уроки музики в загальноосвітній школі, самодіяльність, цілеспрямоване систематичне колективне відвідування концертів або музичних спектаклів, регулярні лекції про музику з прослуховуванням творів, нарешті послідовне проведення приватних занять, які здійснюються під керівництвом кваліфікованих фахівців і т. ін. Слід сказати, що свідоме керівництво музично-виховною діяльністю припадає переважно на ранній етап індивідуального розвитку людини. Зараз все більше уваги приділяється дошкільному музичному вихованню.

Одночасно в практиці музичного виховання все ще продовжують розв’язувати питання про співвідношення вроджених і набутих музичних властивостей особистості. Так, вчителі музики наголошують, що деякі учні зі слабким музичним слухом, якщо вони тривалий час займаються в хорі, пізніше інколи прирівнюються до тих дітей, які добре співають. Це свідчить про здатність музичного слуху розвиватися. В той же час саме хороший музичний слух відноситься до вищих критеріїв при відборі кандидатів не тільки в хор, але і в будь-який музичний колектив. Слух є одним із найважливіших показників під час вступних іспитів у дитячі музичні школи. Ця суперечність пояснюється особливостями розвитку музичних здібностей.

Здібності розкриваються необов’язково у дитинстві і не завжди достатньо яскраво. Навчання і освіта також не завжди є вирішальними чинниками, оскільки багато залежить від вроджених задатків. Особливо це торкається художніх здібностей.

Музичні здібності найчастіше всього виявляються раніше інших, однак відомі випадки, коли музика оволодівала особистістю і в підлітковому віці, а інколи і пізніше. Наприклад, композитор А. Хачатурян до 17 років навіть не знав нот.

Вчений К. Платонов приводить таблицю із німецького психологічного журналу 1922 року, в якій показано вік музикантів, у якому в них почали проявлятися музичні здібності. Всього було опитано 441 осіб. Серед них у 30 чоловіків і 40 жінок музичні здібності проявилися на 10-му році життя. У віці до одного року музичні здібності виявилися у 18 чоловіків і 17 жінок, у семилітньому віці – у 15 чоловіків і 11 жінок. У 20-літньому віці і старше музичні здібності виявлялися у трьох чоловіків і однієї жінки. Проведене опитування не є достатньо репрезентативним, і важко встановити якусь закономірність, однак представлені дані переконливо свідчать про значні відмінності віку музикантів, у якому проявилися у них музичні здібності. Це не дає підстави для пасивного очікування прояву здібностей (в тому числі і музичних). Психологами давно встановлено, що здібності формуються і розвиваються лише в процесі активної діяльності.

Принцип навчання дітей умінню слухати музику, формування у них музичного сприймання став одним із основних уже в перші роки створення системи музичного виховання. Видатні діячі музичної культури, теоретики і педагоги Б.Л. Яворський і Б.В. Асаф'єв вважали слухання музики основою цієї системи. Б.Л. Яворський запропонував ввести його в якості нової спеціальної музичної дисципліни у початкові плани шкіл, розглядаючи його як метод виховання музичного мислення.

Сприймання музики дітьми дошкільного віку досліджується з позиції психології, педагогіки, музикознавства. Можна назвати низку праць, присвячених питанням розвитку музичного слуху, співацького голосу і музичного сприйняття дітей. Це праці Н.О. Ветлугіної, Л.А. Гербера, Г.А. Ільїної і т. д.

Є. Назайкінський [9] підкреслює, що музичне сприйняття в дитячому віці викликає великий інтерес у науковців, які займаються музичною теорією та естетикою. Він зазначає, що вивчення психології музичного сприймання дітей дає цінний матеріал для уточнення специфіки музичної мови і природи музики як мистецтва, а також для дослідження її зв'язків з мовою, емоціями, мисленням, різними формами і видами людської діяльності. В основу його досліджень поставлена проблема виявлення закономірностей індивідуального сприйняття музики дитиною.

Є. Назайкінський [8] розглядає процес формування музичного сприймання з позиції вивчення ролі життєвого досвіду, а саме: у процесі сприймання музики. Згідно з його точкою зору, матеріал психологічних спостережень має бути підібраний так, щоб можна було чітко відокремити вплив навколишнього середовища на музичний розвиток дитини від спеціальних практичних педагогічних занять. Він доводить, що через спостереження над музичним розвитком дитини, яка не навчалась спеціально під керівництвом педагогів, можна з'ясувати як діє на цей розвиток навколишнє середовище. З'ясовує також роль музичного враження від почутої музики та вплив на музичне сприймання досвіду дитини, її мови, її рухового-динамічного і сенсорного досвіду.

У своїх працях Б.М. Теплов [9] стверджував, що музичне виховання дитини в ранньому віці буде неповноцінним без активізації сприйняття музичних образів. Він зазначає, що для цього потрібно урізноманітнювати види музичної діяльності, тому що за своєю природою музична дитяча творчість синтетична, носить імпровізаційний характер і дає змогу досить глибоко судити про індивідуальні прояви особистості дитини. Вчений доводить, що переживання дитиною музики має бути *емоційним*, оскільки сприйняття музики іде через *емоції*, але воно не може емоціями закінчуватись.

З досліджень Б. М. Теплова [9] можемо зробити висновки, що слухаючи музику, дитина через емоції пізнає, відчуває, сприймає навколишнє середовище. І так, музика – це емоційне пізнання світу.

Проблема сприйняття художнього образу, проблема активізації сприйняття музичного образу особистості зацікавлювала, як вітчизняних, так і зарубіжних видатних науковців, психологів, музикантів.

Але тільки в середині ХІХ століття почала формуватися музична психологія як предмет. Початком розвитку музичної психології можна вважати доповідь Г. Гельгмольца в 1858 році: «Про фізіологічні передумови музичної гармонії».

Багато нових можливостей і шляхів розвитку музичної психології загальною і для психології музичного сприймання, зокрема, відкрилось у зв'язку з великими успіхами вітчизняної і зарубіжної психології.

Проблема досвіду широкого життєвого контексту музичного сприймання ставиться в багатьох працях, які присвячені дослідженню музичної діяльності і розвитку музичних здібностей у дитячому віці.

Підхід до структури музикальності, починаючи з робіт К. Штумпфа (S. Stumpf, 1883, 1898), Б. Біллрота (T. Billroth, 1895), А. Файста (A. Faist, 1897), М. Мейера (M. Meyer, 1898), Г. Ревеша (G. Revess, 1913), К. Сішора (C. Sesshore, 1919), визначався теоретичними уявленнями про неї як про психічне утворення.

Так, А. Файст зводив її до відчуття інтервалів, а К. Штумпф і М. Мейер – до здатності аналізувати акорди. Г. Ревеш вважав музикальність набагато складнішою властивістю людини, але єдиною, що не піддається аналізу, а К. Сішор, навпаки, розглядав її як сукупність окремих, не пов'язаних між собою «талантів», головними із яких є сенсорні.

К. Сішор – автор першої системи тестових вимірів музичних сенсорних здібностей і родоначальник цілого напрямку досліджень, в яких музикальність розглядалась перш за все з точки зору характеристик чутливості. Цей напрямок не втратив свого сенсу і в наш час в сучасних працях, виконаних в цьому руслі, де про музичні здібності роблять висновки за пороговими характеристиками слуху, часто зіставляючи їх з характеристиками музичного сприймання (Н. Wing, 1963; А. Bentley, 1966; Е. Gordon, 1979 і ін.).

Б. М. Теплов [9] в «Психології музичних здібностей» (1947) дав блискучий критичний аналіз концепції К. Сішора і низки інших напрямів вивчення структури музикальності. В своїй монографії Б. М. Теплов запропонував оригінальну концепцію музикальності. Він висунув категорію музичної обдарованості, яка включає як загальні компоненти, притаманні багатьом видам діяльності, так і спеціальні, необхідні для заняття саме музичною діяльністю. Спеціальні моменти, або музичні здібності, в якісному своєрідному поєднанні він назвав музикальністю. Вони, в свою чергу, ділилися на основні (без яких музична діяльність неможлива взагалі) і неосновні (що мають значний вплив на деякі її види).

Головним показником музикальності Б. М. Теплов [9] вважав *емоційну* чутливість (відгук на музику), а до основних здібностей відніс ті, які пов'язані із сприйманням і відтворенням звуковисотного і ритмічного руху, – музичний слух (як звуковисотний) і почуття ритму. При цьому він виокремив два компоненти музичного слуху – перцептивний, пов'язаний із сприйманням мелодійного руху (ладове відчуття), і репродуктивний (здатність до слухового уявлення мелодії). Неосновними компонентами комплексу музикальності він вважав тембровий, динамічний, гармонійний і абсолютний слух.

Є. Назайкінський [8] розглядає формування навичок музичного сприймання з позиції вивчення ролі широкого життєвого досвіду в сприйнятті музики, а також вплив навколишнього середовища на музичний розвиток особистості. Дані спостережень показують, що всі види музичного звучання об'єднуються для дитини в декілька сфер, кожна з яких сама по собі є широкою.

До однієї з таких сфер для дітей відноситься музика, яка звучить по радіо або у звукозаписі. До другої сфери відноситься спів дорослого. Наприклад, колискова матері і т. ін. Дитина вже починає розрізняти за різними музичними засобами спів. До третьої сфери можна віднести музику, яка виконується у присутності дитини на яких-небудь інструментах, завдяки чому дитина відрізняє інструментальну музику від вокальної. До четвертої сфери належить музика, включена в комплексну дію синтетичного характеру, наприклад, музика пов'язана з танцем, грою і т. ін.

Таким чином, за словами Є. Назайкінського [8] поглиблення сприймання музичної сфери проходить у дітей правильним, історично перевіреним шляхом – від комплексного жанрово-ситуаційного враження до диференційованого сприйняття музичних творів. Інколи багаторазове слухання музики в одних і тих умовах не викликає у дитини особливої цікавості, поступається одноразовому, але яскравому враженню, завдяки якому зразу виникає сильний асоціативний зв'язок.

Наприклад, дівчина багато разів слухала музику по радіо, а саме: симфонічні твори, вокальну народну музику. І ось вона вперше побувала на симфонічному концерті, де її вразив вид оркестру, рухи диригента, обстановка.

Вивчення матеріалів досліджень дозволяє встановити, що в першу чергу найбільш близькими є для дітей ті види музичного сприйняття, які пов'язані з синкретичними формами музикування, з танцем, грою і піснею, в яких беруть участь самі діти. На музику, яку виконують в присутності дітей дорослі, спочатку діти звертають мало уваги. Внаслідок цього і радіо, і гра на різних музичних інструментах засвоюється ними через імітування, через включення в дитячу гру різних концертів з оголошеннями, оплесками.

Найбільш впевнено і точно дитина розрізняє пісенний жанр протягом перших років розвитку. Багато в чому це пов'язано з тим, що формування музичного досвіду спирається, на активні, дійові види сприймання, які супроводжуються власним співом дитини.

Отже, комунікативний чинник – один із важливих, який допомагає переборюванню початкового недиференційованого музичного сприймання. На розвиток диференційованого музичного сприймання великий вплив, поряд з власними музичними враженнями і музичною діяльністю дитини справляє її мовний досвід – через голос, через текст і ін.

Спостереження за музичними і мовними виявленнями дітей дозволяють виокремити зв'язок між сприйняттям музики і мовою:

В ранньому віці формуються навички переносу інтонаційного і структурно-синтаксичного досвіду мови на слухання музики і співу.

Другий тип взаємозв'язку музичного і мовного початку в співі - це зв'язок мелодії з текстом.

Як комунікативний та мовний досвід, так і досвід рухово-динамічний та сенсорний дають дитині загальну базу музичного розвитку, полегшують засвоєння музичної мови і багато в чому беруть участь у формуванні навичок музичного сприймання.

Центральним і специфічним явищем є музична діяльність. Диференційоване сприймання ладотонального боку музичного твору, його ритмічної організації і композиційної структури, спираючись на загальні компоненти життєвого досвіду і діяльності, вимагають все-таки специфічних навичок, які розвиваються на музичному матеріалі. Дослідження показують, що тут діють два фактори: багатство музичних вражень, з одного боку і повторність вражень – з іншого.

Процес засвоєння музичної мови схожий з процесом оволодіння мовленням і мовою. Щоб з'ясувати для себе значення того чи іншого значення, дитина повинна зіставити його з явищами або предметами, які вона визначить, встановити зв'язки з ним і реальним світом. Встановлюючи в мовній практиці відповідність між словами і реальними об'єктами, діти вчаться мислити.

Музика упорядковує досвід дитини, створює навички слухання, сприймання і додаткові, властиві людській культурі особливі форми мислення, розвиває уміння відчувати і мислити, проявляти себе і розуміти інших. Слід підкреслити ще раз, що основною метою Є. Назайкінського [8] в галузі дослідження музичного сприймання був розгляд впливу навколишнього середовища і діяльності людини. Цей аналіз показав, що багато навичок музичного сприймання, які видаються самостійними і специфічними, насправді в ході розвитку якнайтісніше пов'язані з такими загальними компонентами життєвого досвіду, як комунікативний і мовний, рухово-динамічний і сенсорний досвід.

Таким чином, на основі проаналізованої літератури ми можемо зробити **висновок**, що музика має важливе пізнавальне і навчально-виховне значення, а розвиток естетичного сприймання музики вимагає певної системи і послідовності. Різні емоції у дітей дошкільного віку можна викликати шляхом певного добору музичних творів. Активізація музичного сприймання дошкільників розвивається прищеплюванням їм найпростіших навичок, а саме: вміння прослухати твір до кінця, стежити за його побудовою, запам'ятовувати і пізнати музичний твір, розрізнити його основну ідею, характер, найяскравіші засоби музичної виразності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Асафьев Б.В. Музыкальная форма как процесс / Асафьев Б.В. – Л.: Музыка, 1971. – 376 с.
2. Белобородова В.К. О некоторых особенностях музыкального восприятия младших школьников / Белобородова В.К. // Музыкальное восприятие школьников: сб. статей / под ред. М.А. Ремер. – М.: Просвещение, 1975. – С. 36-88.
3. Ветлугина Н.А. Возраст и музыкальная восприимчивость / Ветлугина Н.А. // Восприятие музыки: сб. статей / под ред. В.Н. Максимова. – М.: Музыка, 1980. – С. 229-243.
4. Выготский Л.С. Эмоции и их развитие в детском возрасте / Выготский Л.С. // Собр. соч.: В 6-ти т. – М.: Педагогика, 1982. – Т. 2. -С. 416-436.
5. Леонтьев А.Н. Некоторые проблемы психологии искусства / Леонтьев А.Н. // Избранные психол. произвед.: В 2-х т. – М.: Педагогика, 1983.
6. Медушевский В.В. О закономерностях и средствах художественного воздействия музыки / Медушевский В.В. – М.: Музыка, 1976. – 254 с.
7. Назайкинский Е.В. Музыкальное восприятие как проблема музыкознания / Назайкинский Е.В. // Восприятие музыки: сб. статей / под ред. В.Н. Максимова. – М.: Музыка, 1980. – С. 91-111.
8. Назайкинский Е.В. О психологии музыкального восприятия / Назайкинский Е.В. – М.: Музыка, 1972. – 383 с.
9. Теплов Б.М. Психология музыкальных способностей / Теплов Б.М. // Избранные труды: В 2-х т. – М.: Педагогика, 1985. – Т. 1. – С. 42-222.

Субота М.В. ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА АКТИВИЗАЦИИ МУЗЫКАЛЬНОГО ВОСПРИЯТИЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

В статье рассматривается психологическая проблема активизации музыкального восприятия детьми дошкольного возраста. Эта проблема по-прежнему не утратила своей актуальности и находится в центре внимания теоретиков и практиков, занимающихся научной деятельностью в сфере дошкольного воспитания. Установлено, что музыка имеет важное познавательное и учебно-воспитательное значение.

Ключевые слова: личность, переживания, генезис, эмоциональная сфера, познавательная сфера, влияние музыки на психику, эмоциональное восприятие музыки, индивидуальное развитие, активизация, врожденные и приобретенные музыкальные свойства, музыкальные способности, музыкальный слух.

Subota M.V. PSYCHOLOGICAL PROBLEM OF PRESCHOOL CHILDREN MUSIC PERCEPTION ACTIVATION

The article considers the the psychological problem of intensification of musical perception of children of preschool age. This problem still has not lost its relevance and is the focus of theorists and practitioners involved in scientific activities in the field of preschool education. Found that music has an important cognitive and teaching and educational value.

Keywords: personality, emotions, Genesis, emotional sphere, cognitive sphere, the influence of music on the psyche, the emotional perception of music, individual development, activation, innate and acquired music properties, musical ability, musical ear.

УДК 159.9.072.42

Тичина І. М. (м. Житомир)

**ПРОФЕСІЙНА ПЕРЕОРІЄНТАЦІЯ ЯК ЧИННИК
ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ ВИПУСКНИКІВ ВИШІВ**

В статті описуються структурно-змістові характеристики факторно-семантичних моделей ціннісної свідомості випускників вишів на імпульсивно-ситуативному, ситуаційно-ціннісному і суб'єктивно-ціннісному рівнях регуляції професійної переорієнтації. Зміна професії розглядається як один з можливих проявів професійної мобільності випускників вишів.

Ключові слова: особистісний розвиток, ціннісна регуляції професійної переорієнтації.

Постановка проблеми. Сучасні умови життя, прискорення науково-технічного прогресу зумовлюють зростання майже всіх видів соціальної рухливості, професійної мобільності і плинності кадрів. В умовах ускладнення трудової діяльності виникає вимога творчого підходу до праці, багаторазового професійного навчання, готовності до перекваліфікації. Розвиток особистості сучасного професіонала характеризується вмінням знаходити оптимальний шлях саморозвитку, включаючи й професійну переорієнтацію як свідомий вибір особистості (Є.О. Клімов, В.В. Рибалка, Б.О. Федоришин).

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. У психологічній літературі проблема професійної переорієнтації розглядається у зв'язку з динамікою особистісного та професійного самовизначення впродовж життєвого шляху (Т.В. Кудрявцев), працевлаштуванням безробітних (В.П. Зінченко, В.В. Синявський). Процес професійної переорієнтації випускників вишів вивчається у зв'язку з професійним самовизначенням на етапі завершення освіти (Е.Ф. Зеєр, М.С. Пряжніков, Е.Е. Симанюк).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У дослідженнях проблеми зміни професії досить повно розкриваються механізми роз-